

IVO BOJANOVSKI

NALAZ SREDNJOVJEKOVNIH MAMUZA NA CRKVINI U ŠIPOVU

Šipovo, u dolini Plive, već je dugo u nauci poznato kao potencijalno nalazište antičkih spomenika.¹ Među najljepše i najvrednije akvizicije Zemaljskog muzeja u Sarajevu spadaju baš antički skulpturalni i arhitektonski fragmenti iz Šipova (na pr. tzv. mauzolej iz Šipova, zatim reljef Jupitera i Minerve, bizarna kompozicija lavljih glava i drugi). Prema ocjeni prof. Sergejevskog radi se o spomenicima koji se rijetko nalaze kod nas u Bosni i Hercegovini, a »pojedini od njih zanimljivi su i sa gledišta istorije umjetnosti«². Sudeći po lijepoj izradi i raznolikosti ovih fragmenata, kao i po jednom fragmentarnom natpisu, u Šipovu je u antici bio značajan rimski municipij nepoznatog imena. Još se i danas na istočnoj periferiji Šipova uz Plivu, na lokalitetu »Gromila«, vide ruševine antičkog »castrum-a« (vjerojatno iz I ili II stoljeća carstva)³, dok je samo naselje (municipium) ležalo nešto zapadnije na brežuljku Crkvina (?), koji se blago izdiže u centru Šipova.

Sl. 1. Dio materijala sa antičkog nalazišta na »Gromilama« u Šipovu, pripremljen za gradnju kuće. Na slici se vide fragmenti stupova i pragovi

¹ Dr Ćiro Truhelka, Arheološko ispitivanje jačkog grada i okoline, GZM 1892, str. 315. = WM II (1894), S. 92; Dr K. Patsch, Šipovo u dolini Plive, GZM 1910, str. 182—190. = WM XII (1912.), S. 137—145; Isti, Drei bosnische Kulturstätten, u Wiener Zeitsch. f. d. Kunde d. Morgenlandes, B. XXXII. S. 140; prof. D. Sergejevski, Epigrafski nalazak u Šipovu, GZM 1926, str. 115—158; Isti, Epigrafski i arheološki nalasci. (Šipovo, Livno, Drina), GZM 1930, str. 157—158; Isti, Kasno-antički spomenici iz okolice Jajca, GZM 1938., str. 49—64; Isti, Archäologische Forschungen in Bosnien in den Jahren 1920—1940 u Südost-Forschungen (Separat), S. 169—170.

² prof. D. Sergejevski, Kasno-antički spomenici iz Šipova, GZM 1952., str. 41.

³ Ruševine na »Gromilama« već odavna služe stanovnicima Šipova kao majdan. Samo na parceli Muje Ribića iskopano je u 1961. god. materijala za gradnju jednokatne obiteljske kuće: kvaderi vapnenca i muljike, mnogo obrađene sedre i više arhitektonskih fragmenata: i to jedna baza stupa, fragmenat gesimsa, 4 kućna praga sa žljebom, i 4 fragmenta debila stupa. Stupovi (dimenzije fragmenata su ove: 0,77 m, promjer 0,50 m; 1,00 : 0,50; 1,13:0,53 i 0,66 : 0,48 m) su bez kanelira i obrađeni zubačom krupnog zuba, što je karakteristično za kasniju antiku. I kvadri od muljike i vapnenca — visina reda je 0,35 m — svojim dugoljastim oblikom također upućuju na kasnu antiku. Vredniji arhitektonski komadi su dozvolom vlas-

Na samoj Crkvini danas nema nikakvih gomila ni ruševina. One su već davno iskrčene i izorane. Tek s vremena na vrijeme prilikom oranja — gotovo čitava Crkvina zasijana je žitaricama — izore se poneki rimski obrađeni fragmenat od kamena ili komadi rimskih opeka. Osim

nika predani NOO-u Šipovo na čuvanje (sl. 1). Materijalom iz »Gromila« grade se u 1961. g. još dvije kuće, a priprema se materijal za gradnju još nekoliko kuća. Ako se ovako nastavi, ruševine »castruma« brzo će biti iskrčene, a to će za nauku biti velika šteta, jer je ovo jedan od najznačajnijih antičkih arheoloških terena u Bosni, za koji prof. Sergejevski kaže: »Mislim da bi jedno iskopavanje u Gromilama bilo jako poželjno, i moglo bi dati neočekivane rezultate, na koje nisu mogli ni da misle arheolozi pred 30—40 godina, a u svakom slučaju rasvijetlilo bi nekoliko stranica nepoznate nam istorije Bosne« (GZM 1952., str. 57). Konzervirane ruševine ovog rimskog logora (?) bile bi prvorazredan objekat za turiste, te bi od toga i Šipovo, koje leži u vrlo lijepom kraju na dvije planinske salmonidne rijeke, imalo značajnu korist. Zemaljski muzej u Sarajevu ima u planu istraživanje Gromila, ali je za iskopavanje ovako prostranog objekta potrebna i pomoć NOO-a, NOS-a i drugih.

antičkih spomenika na Crkvini su u novije vrijeme nađeni i srednjovjekovni grobovi, što pokazuje da se na Crkvini na antičkim ruševinama razvilo i srednjovjekovno groblje. Tako su prilikom gradnje pravoslavne crkve nakon Prvog svjetskog rata bili otkriveni srednjovjekovni grobovi u kojima je, pored ostalih sitnijih priloga, nađen i ugarski novac iz XVI stoljeća⁴. Godine 1960. prilikom kopanja rupa za stupove dalekovoda nađena su na padini brežuljka pred crkvom još dva, vjerojatno srednjovjekovna groba. Grobovi, navodno, nisu imali grobne arhitekture, a bili su pokriveni običnom neobrađenom pločom od krečnjaka koju je vremenom zatrpala zemlja.⁴³

U maju 1961. godine prilikom poljskih radova slučajno je, nekih 50 m sjevernije od današnje crkve, na parceli Milana Jakšića, pronađen još jedan srednjovjekovni grob. Tom je prilikom grob bio otvoren, a kosti sasvim poremećene. Prema kazivanju očevidaca, uz skelet — osim jednog para ostruga — nije bilo nikakvih drugih priloga. Navodno je po jedna mamuza ležala uz glavu i pored nogu mrtvaca.

Kad sam 15. VII 1961. godine ponovo otvorio ovaj grob, u njemu su ležale poremećene kosti samo jednog mrtvaca. Od lubanje se sačuvala samo donja vilica, u kojoj su svi zubi bili zdravi i sačuvani. Nije bilo moguće odrediti ni dob ni spol pokojnika. Grob sam pažljivo pretražio, ali nikakvih priloga nisam našao. Ostruge je vlasnik njive bio pohranio kod svoje kuće.

Ostaci skeleta ležali su u sarkofagu, koji je bio napravljen od ploča muljike položenih »na nož«, debelih cca 5 cm, u obliku dugoljastog sanduka, kojem dužina iznosi 2,00, širina 0,37 (!), a visina 0,48 m. Sanduk je bio odozgor pokriven poklopcem od istog materijala (vel. 2,20 : 0,45 : 0,12)⁵. Poklopac je sa strane prema unutra bio koso zasječen da bolje priligne u gornji otvor (okvir) sanduka. Upada u oči da je širina ovog sanduka-sarkofaga samo 37 cm, po čemu bi se moglo zaključiti da je u njemu bila pokopana neka vrlo vitka i mlada (možda i ženska) ali odrasla osoba.^{5a} Sarkofag je bio ukopan u zemlju i ležao je svega nekih 30—40 cm ispod površine njive. Da nije već ranije bio pronađen, razlog je što leži na samoj međi parcela Milana Jakšića i Miljević Vida. Ni na poklopcu ni na sanduku nije bilo ornamenata. Sudeći po njegovim malim dimenzijama, sarkofag je bio namijenjen samo jednoj osobi. Po obliku je sličniji drvenom sanduku nego

⁴ Sergejevski, GZM 1952., str. 42.

^{4a} Po iskazu mještanina Cvije Anića.

⁵ Sarkofag-sanduk se sastoji od pet jednostavnih kamenih ploča, dvije duže sa strana i dvije kraće pored glave i nogu, a odozgor poklopac. Vrlo je dobro sačuvan, pa bi bilo korisno da se prenese u muzej, jer je ovaj tip »sarkofaga« dosta tipičan u BiH. Njihova pojava u BiH bila je uvjetovana obiljem muljike i ostalih vrsti kamena koji se lako cijepa u tanke ploče.

^{5a} Kostii ekstremiteta su bile sasvim razvijene.

Sl. 2. Srednjovjekovni grob-sarkofag na »Crkvini« u Šipovu

pravom sarkofagu. Grob je bio orijentiran u pravcu sjever—jug uz neznatno odstupanje prema sjeveru—zapadu (sl. 2).

Za ovu vrstu sanduka-sarkofaga od laporastih ploča imamo analogiju u Založju kod Bihaća, gdje su u srednjovjekovnoj crkvini nađena dva slična »kamena sarkofaga u obliku paralelopipednih sanduka«.⁶ Ovi grobovi iz Založja pripadaju samoj arhitekturi crkve i svakako potiču iz srednjeg vijeka, ali elemenata za tačnije datiranje nema. I u ruševinama starokršćanske crkve sa istog lokaliteta u Založju također su nađeni sarkofazi istog oblika. Za jednog se od njih moglo utvrditi da sigurno pripada arhitekturi starokršćanske crkve, te da je prema tome kasnoantičkog porijekla⁷. Tipološki (i po materijalu) vrlo je sličan i kasnoantički grob-sanduk u Mujdžićima, oko 6 km od Šipova (Isp. Sergejevski GZM 1938, str. 58. i sl. 12). Grobovi slične arhitekture, napravljeni u obliku sanduka od tankih ploča muljike, javljaju se kod nas u Bosni i Hercegovini i u prehistorijsko doba⁸, pa nam obzirom na svoju atipičnost ne mogu poslužiti kao element za datiranje.

Jedini, dakle, momenat koji bar približno može odrediti starost grobnog nalaza sa Crkvine jesu ostruge koje su ležale pored mrtvaca, a koje mi

⁶ Dr I. Čremošnik, Arheološka istraživanja u okolicu Bihaća, GZM 1958., str. 110 i 120.

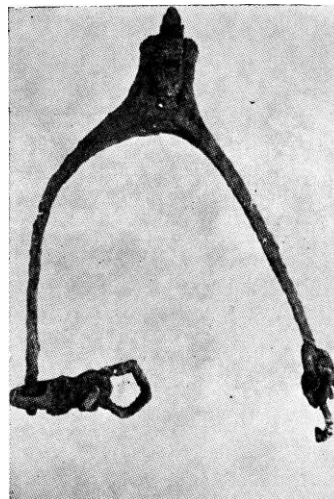
⁷ Ibidem, str. 124 i 125. Isp. i F. Fiala, GZM 1894, str. 425 gdje se opisuje sličan grob u Donj. Vrtačama (Donji Unac), Cfr i dr Gr. Čremošnik, GZM 1930, str. 218. (na Stupu kod Sarajeva slični rimski grobovi).

⁸ B. Čović, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz BiH, GZM 1957., str. 241—244., gdje se navodi i druga literatura. To su grobovi u obliku kamenih sanduka, većinom iz tumula, u koje su mrtvaci sahranjivani u zgrčenom položaju, pa su zato kraći. Više ovakvih hokerskih grobova ispitaio je dr G. Novak na Paklenim otocima pred Hvarom, Acta et dis. archael. I, str. 237—244. Ovi hokerski grobovi pripadaju Ilirima halštatske epohe. Isp. u Arheološkom pregledu 1959, str. 77 slične grabove iz Cresa.

je vlasnik njive kao predstavniku Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR BiH dobrohotno preputio. Da su ove mamuze zaista i nađene u grobu na Crkvini, potvrdilo je više očevidaca.

Naše mamuze tipološki pripadaju vrsti tzv. mamuza sa točkom, koje je FORRER datirao u kraj XIII i poč. XIV vijeka⁹. Ranije ostruge su za podbadaње konja imale šiljak (trn). Do pojave točka (pomične zvjezdice), koji je karakterističan za mamuze od XIV stoljeća na ovamo, vjerojatno je došlo umnogostručivanjem šiljka ostruge zbog što efikasnijeg djelovanja na slabine konja.¹⁰ Forrer ove mamuze nazivlje gotičkim mamuzama, ali za razliku od gotičkih ostruga starijeg tipa sa glomaznim točkom, koje inače predstavljaju »direktan nastavak mamuza sa trnom, kako u obliku lukova tako i po omčama koje se nalaze na krajevima lukova«¹¹, kasnije gotičke mamuze (kraj XIV i poč. XV v.) imaju dosta kraće i savijene krakove, manji točak, smanjuje im se i broj vrškova na točku, a lukovi im se krive pod ostrim uglom, tako da cijelom svojom konstrukcijom djeluju mnogo elegantnije.¹² Mamuze starijeg gotičkog tipa — prve ostruge sa točkom — imaju cjelokupnu dužinu od cca 20 cm., a radius točka je od 7 do 9 cm., dok je dužina ostruga mlađeg gotičkog tipa svega oko 12 cm., a radius točka u — pola manji. Osim toga kod mlađeg tipa se luk mamuze u petnom dijelu radi što boljeg ležišta noge produžuje u trouglastu pločicu.¹³ Ovom tipu su najbliže naše ostruge iz Šipova. Sličnu mamuzu iz Vojnog muzeja u Beogradu svrstala je Desanka Nikolić u kasniji tip gotičke mamuze i datirala u XIV vijek¹⁴. Dr I. Bach uvršćuje sličnu ostrugu iz Koprivnice također u XIV ili XV stoljeće¹⁵ I DEMMIN sasvim slične mamuze (Fig. br. 17) smješta u XIV v¹⁶. Prema tome i naše ostruge iz Šipova pripadaju kasnijem tipu gotičkih mamuza sa oštroglim lukom u obliku trouglaste pločice, iz XIV ili poč. XV stoljeća.

Ono što mamuze iz Šipova još više približava Demminovim »spitzwinkliger Sporn mit achtspitziger Rade«, prikazanih na figuri br. 17, jest način njihovog vezivanja¹⁷. Mamuze iz Šipova imaju za pričvršćivanje na kraju krakova kopču, a ne omču kao ranije mamuze. Do toga je, po svoj prilici, došlo uticajem glomaznih i masivnih ratnih ostruga, koje su se upotrebljavale u doba tzv. punog gotič-

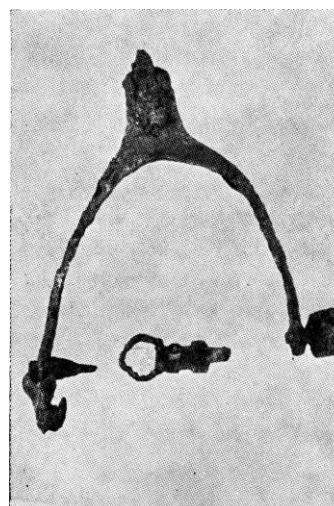
Sl. 3. Desna mamuza iz Šipova

kog oklopa (XV v.), a koje su se zbog velike težine morale za nogu vezivati dvostrukim kajišima. Tako je i naš primjerak mamuza iz Šipova imao kopču za kajiš kojim se ostruga vezivala preko čizme, dok se drugim kajišem na pomičnim kukičama pričvršćivala ispod pete.

Naše mamuze su izrađene od jednog komada kovanog željeza bez ikakvih ukrasa. Imaju dosta savijene i tanke krakove, a luk im se izvija u obliku trouglaste oštrogule pločice koja je služila kao oslon peti. Kratkog su vrata koji se u blagom luku nastavlja u krakove. Vrat je širok oko 2 cm, i u tvari predstavlja oko 3 mm tanki produžetak luka. Po sredini vrata je prorez za točak. Cjelokupni je izgled mamuza, inače, dosta elegantan. (sl. 3-5)

Ostruge iz Šipova najbliže su, ne samo po izgledu nego i po dimenzijama, tipu VIII kod D. Nikolić na kojem je prikazana kasnija gotička mamuza iz XIV stoljeća¹⁸.

¹⁸ D. Nikolić, o. c., Tabla br. 1, tip VIII.

Sl. 4. Lijeva mamuza iz Šipova

⁹ R. Forrer und R. Zschille, Der Sporn in seinen Formenentwicklung, Berlin 1891., S. 12.

¹⁰ Nikolić Desanka, Tipološki razvoj mamuza od XIV do XX veka sa osvrtom na zbirku mamuza iz Vojnog muzeja JNA, u Vesniku Vojnog muzeja JNA br. 3, str. 61—79.

¹¹ Nikolić, o. c., str. 70.

¹² Nikolić, o. c., str. 70.

¹³ Ibidem, str. 71.

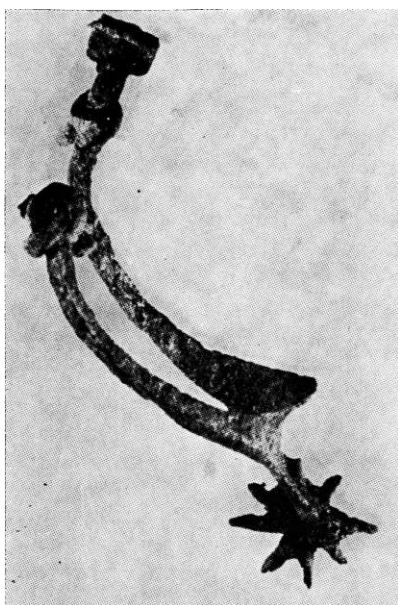
¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Dr I. Bach, Zbornik grada Koprivnice I, str. 83.

Citirano po D. Nikolić, o. c., str. 71.

¹⁶ Demmin A, Die Kriegswaffen, S. 617—625.

¹⁷ Demmin, o. c., S. 612. Fig. No 17.

Sl. 5. Mamuza iz Šipova (pogled sa strane)

Obje mamuze su teške ukupno oko 14 dkg, i to lijeva cca 6,5, a desna oko 7,5 dkg. Točkić na lijevoj ima 10, a na desnoj 9 vrškova. Dužina cijele ostruge od vrha točkica do kraja kraka je kod lijeve 13, a kod desne 12,5, raspon krakova iznosi pri kraju po 9. cm. Visina luka je kod obje 2 cm (mjereno u sredini luka), a dužina vrata 3 cm. Radius točka je 3 cm. Kopče za vezivanje duge su 4,5, a široke 1,5 cm. Osim kopče, obje ostruge imaju još i kukice za remen kojim su se pričvršćivale ispod pete.

Sudeći po dimenzijama i po cjelokupnom izgledu mamuza iz Šipova, ovaj se tip vjerojatno upotrebljavao samo u lovu i za jahanje, jer su u to doba (prva pol. XV v.) ostruge za rat bile masivnije i imale duži vrat (9-10 cm), a još manji točkić.¹⁹

Sumirajući ukratko gornje navode, dolazimo do zaključka da naše mamuze treba datirati u kraj XIV ili najkasnije u prvu pol. XV v.^{19a} Prema tome i srednjovjekovni grob na Crkvini mora se također datirati u to vrijeme. To je doba Hrvoja Vukčića Hrvatinića koji je krajem XIV i poč. XV. v, bio gospodar Donjih Krajeva, kojima je pripadalo i srednjovjekovno Šipovo sa gradom Sokolom (Sokolac). Ali, nije isključeno da je grob i nešto mlađi, ali svakako stariji od kraja XV vijeka, jer je tvrdi grad Sokolac, kojemu je pripadalo i Šipovo, već 1496. godine pao u ruke Turaka (prvi put), a konačno su ga osvojili Turci

¹⁹ Nikolić, o. c., str. 72.

^{19a} Mamuze su predane Zemaljskom muzeju u Sarajevu za njegovu srednjovjekovnu zbirku.

početkom XVI vijeka. Kako je i Jezero (Gölhisar) godine 1501. pao u turske ruke,²⁰ to je terminus post quem non i za grob i za mamuze oko godine 1500. Ovome ne proturiječi činjenica što su se u grobovima na Crkvini prilikom gradnje crkve našli i ugarski novci iz XVI stoljeća, jer je to moglo biti i koju godinu poslije 1500. godine. Nije isključeno da se ovdje i pod turskom upravom sačuvalo, bar u prvo vrijeme, staro stanovništvo, pa da se čak neko vrijeme upotrebljavao i ugarski novac. Svakako, naše su mamuze tipološki bliže razdoblju od 1350—1450, nego kraju XV ili poč. XVI v., kada se već javljaju ostruge sa zaobljenim formama krakova.

Gore opisani grob leži na otvorenoj njivi, na samom tjemenu blagog brežuljka Crkvine. Slični srednjovjekovni grobovi iz Založja, o kojima sam naprijed govorio, ležali su u unutrašnjosti crkve.²¹ Da li je takav slučaj (možda?) bio i na Crkvini u Šipovu? Već je prof. Sergejevski nabacio mogućnost da je na Crkvini u Šipovu u srednjem vijeku bila crkva (možda drvena).²² Zasad se o tome ne može ništa određeno reći, ali je sigurno da se u blizini groba nalazila neka građevina.

Pažljivo sam ispitao neposrednu okolinu groba. Na prostoru od cca 50 : 20 m, koji leži zapadno od groba, ima fragmenata opeke i maltera, šljunka i sedre, tako da zemlja izgleda kao šut. Na tom cijelom prostoru vegetacija je mnogo slabija nego na drugim njivama naokolo. Uz živicu na gomilama ima dosta istrijebljenog rimskog građevnog materijala: oblutaka, obrađene sedre i vapnenca i fragmenata rimskih opeka. Tu je, dakle, stajala neka rimska zgrada. Slaba vegetacija pokazuje da se još i danas pod zemljom nalaze neke substrukcije, makar već dobrim dijelom i iskrčene. Možda je na istom ovom mjestu bila i srednjovjekovna crkva na ruševinama rimskog objekta, što je i inače vrlo čest slučaj. Prema kazivanju vlasnika ove parcele Milana Jakšića, na istom ovom prostoru je, još između dva rata, vo orući upao u nekakvu rupu (grobnicu?). Nije, dakle, isključeno da je i ovaj grob sa mamuzama bio ugrađen u srednjovjekovnu crkvu, odnosno pored nje, ili ukopan u neku antičku građevinu, koja se prostirala na zapadnoj padini Crkvine, a sjeverno od današnje crkve. Zato bi svakako bilo korisno da se na tom prostoru izvrši probno iskopavanje i sondiranje terena. Svi indiciji govore da se radi o vrednijem arheološkom terenu.

²⁰ Tako navodi Bašagić u »Kratkoj uputi...«, str. 24., dok Truhelka pad grada u ruke Osmanlija stavlja u godinu 1519. (»Kraljevski grad Jajce«, str. 64), a dr M. Prelog (»Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade« I, str. 28) kaže da je to bilo četiri godine ranije, dakle 1515. (!)

²¹ Dr I. Čremošnik, o. c., str. 119 i 124.

²² Sergejevski, GZM 1952., str. 42.

UNE TROUVAILLE D'ÉPERONS MÉDIÉVAUX À CRKVINA DE ŠIPOVO

À Šipovo, dans la vallée de la Pliva, non loin de Jajce (Bosnie occidentale), en l'an 1961, fut trouvé par hasard un tombeau, fait avec de minces plaques tombales, en forme d'une caisse — sarcophage (image No 2). Les tombeaux de pareille architecture sont connus en Bosnie et Herzégovine il y a déjà longtemps. A Založje (Bihać) pareils tombeaux appartiennent à la basse antiquité, mais il y en a aussi qui proviennent du moyen âge. Des tombeaux semblables apparaissent déjà dans les temps préhistoriques, surtout en Herzégovine. L'apparition de tels tombeaux est conditionnée, en Bosnie et Herzégovine, par l'abondance de ces sortes de pierres qui se taillent facilement en plaques de peu d'épaisseur. L'unique élément qui a facilité la datation du tombeau de Šipovo, ce sont les éperons trouvés aux côtés du *squelette*. Sur la base de l'analyse typologique on a constaté que les éperons appartiennent à cette sorte

d'éperons à mollette que Forrer a dénommés «éperons bas gothiques» (images No 3, 4 et 5) et typologiquement ils sont le plus près de la figure No 17 de Demmin. Par conséquent, il faut faire remonter le tombeau, aussi bien que les éperons, à la fin du 14e ou bien au début du 15e siècle.

D'ailleurs, Šipovo est connu jusqu'à présent dans la science comme un potentiel lieu de trouvailles de remarquables monuments antiques. Dans l'antiquité, là se trouvait un important municipe romain de nom inconnu avec un «castrum» qui n'est pas encore exploré. La découverte du tombeau médiéval aux éperons du 14e siècle démontre qu'un cimetière médiéval s'est formé sur les ruines du municipe antique, autour d'une église probablement. Il serait à souhaiter d'entreprendre, sinon un déterrement, du moins un sondage de ce terrain.

MEDIAEVAL SPURS IN CHURCH AT ŠIPOVO

In 1961 a tomb was discovered, by accident at Šipovo, in the valley of the river Pliva near Jajce. The tomb was made by thin stone plates in the shape of sarcophagus (picture 2). Tombs with almost the same architecture have been known in Bosnia and Herzegovine for a long time. Such tombs at Založje (Bihać) belong to the late antique period, but some of them belong to the Middle Ages. Personal tombs had begun to be built even in prehistoric age, predominantly in Herzegovine. This kind of tombs is explained by large reserves of stone which could be easily split into thin plates. The only one element which helped the experts to date the tomb were spurs which had been together with the corpse. Having analyzed the spurs, experts concluded that they had belonged to the kind

of spurs with a little wheel, which Torrer appointed as late gothic (picture 3, 4, 5). They are very similar to the figure, number 17 at Demmin. So, both the tomb and the spurs date to the end of the XIV or the beginning of the XV century.

In science Šipovo was a known potential finding-place of famous antique monuments. In antique age there was an important Roman place with a castrum there, which is not yet researched and whose name is not yet known. This mediaeval tomb with the spurs from the XIV century shows us that on the ruins of that Roman place a mediaeval cemetery was founded, probably around a church. It would be very useful and advisable to continue investigation of this region.